



LITERATURA SHQIPE NE TRADITEN ISLAME

Gjuha Shqipe me germa Arabe gjate shekullit e dhe 19te.

Robert Elsie

Pershtatur ne Shqip nga: Olsi
© Copyright, Kuala Lumpur, Prill 2001

Situatat Historike

Fitorja e Osmaneve mbi Serbet ne fushe Kosove me 28 Qershor 1389, coi hegjemonine Serbe ne vdekje ne Ballkan. Si rrjedhoje e renies se hegjemonise Serbe ne ballkan, viset Shqiptare pas kesaj date kaluan nga influencia Serbe nen pushtetin Osman. Keshtu qe ne 1415 Kruja, dhe ne 1417 Vlora, Kanina dhe Berati u bashkuan ne federaten Osmane. Ne 1431, e gjithë Shqiperia Jugore u perfshi ne federaten Osmane, dhe qyteti i Gjirokastrës u kthye ne kryeqytetin dhe qender e Sanxhakut te Shqiperise Jugore. Ndersa Shqiperia Jugore u bashkangjit totalisht ne federaten Osmane, Shqiperia veriore edhe pse u bashkangjit ne kete shtet ruajti autonomi te theksuar ne vetvete.

Me ardhjen e tij ne Shqiperi, pushteti Osman solli me vete kulturen e tij te larmishme, qe me vone do te behej edhe pjese integrale e identitetit Shqiptar. Nje fe e re, Islami, u perhap ne Shqiperi, ndermjet jugut ortodoks dhe veriut katolik, fe qe u kthye ne fene dominante te Shqiptareve. Edhe pse ne dekadat e para te shtetit Osman ne Shqiperi shume pak Shqiptare ishin Musliman, gjate shekullit te 17, rreth 50% e popullsise se Shqiperise veriore kaloi ne Islam. Katolicizmi Roman dhe Ortodoksia sllavo-helene tek e fundit ishin mbajtese te influencave te huaja ne Shqiperi, te mbushura nga gjuhe te huaja, dhe Shqiptaret ne krahasim me komshinjte e tyre Helen, Bullgar dhe Serb ishin ndjekes superfaqesor te ketyre feve.

Hasan Kaleshi^[1] (1922 - 1976) ne menyre bindese ka sygjerruar se nje nga te mirat kryesore qe pushteti Osman ka sjelle ne Ballkan, ishte ai i ruajtjes se rracës Shqiptare nga asimilimi sllav, ne te njejtën menyre sic pushtimi sllav i shekullit te 6te ne Ballkan i pati dhene fund procesit te Latinizimit, qe kercenonte te asimilonte paraardhesit e Shqiptareve 1000 vjet me pare. Edhe pse Shqiptaret nuk u njohen nga Osmanet si minoritet etnik (pasiqe ata i ndanin njerezit sipas fese dhe jo kombesise), Shqiptaret munden qe te mbijetojne si rrace dhe ne te vertete te zgjerojne veten e tyre nen pushtetin turk. Ne kete periudhe, Shkodra dhe qytetet e tjera bregdetare Shqiptare morren totalisht formen e qyteteve Shqiptare me popullsi shqiptare.

Ndersa shteti Osman, me organizimin e tij te centralizuar u fokusua ne Stamboll, ai i la Shqiperise kulturen osmane, qe arriti zenitin e saj ne shekullin e 18te. Shqiperia jugore dhe qendrore me qytetet e ripërterira te Elbasanit dhe Beratit, me xhamite dhe medresete, u kthyen ne qendra te mesimit oriental dhe ne te vertet perjetuan nje rilindje kulturore nen Islam, ne te njejtën menyre sic perjtoi Shkodra dhe Gjakova ne veri. Poete udhetare, artiste dhe shkollare filluan qe te gezojne mbështetjen e pashallarëve dhe guvernatorëve vendas, ashtu si ne Azine qendrore.

Ne te njejtën menyre sic shkrimtarët Shqiptarë te shekullit te 16 dhe 17te perdoren latinishten per shkrimet e tyre, shkruesit e pare te Shqiperise Muslimane perdoren menyren Osmane te literatures; shkrimin Turqisht dhe Persisht, per veprat e tyre qe paten nje sukses te theksuar.

Shkrimtaret Osman me Origjine Shqiptare

Nje nga shkrimtaret me te hershem Shqiptare qe shkroi mes Osmaneve ka qene **Mesihi** nga Prishtina^{2[2]} (1470 - 1512), qe u njoh ne turqisht si Pristineli Mesih. Mendohet qe Mesih te kete qene Shqiptare nga Prishtina, por qe ka jetuar ne Stamboll qe nga mosha e vogel. Mesih nuk ishte vetem nje poet i rralle, por ne te njejten kohe ishte edhe nje kaligraf i talentuar, qe mbajti postin e sekretarit tek Hadim Ali Pasha gjate pushtetit te sulltan Bajazidit II (1482 - 1512). Njeri i dhene pas kenaqesive **sehr oglani** (djal qyteti), sic biografi Ashik Celebi e therriri ate, Mesih me shume gjendej ne taverna, neper parqe me shoket e tij sesa ne pune. Edhe pse stili hedonist ne jete mund qe te kete penguar karrieren e tij, Mesih krijoi nga poezite me te mira Osmane te kohes. Nga veprat e tij me te permenduara eshte **Murabba-i bahar**^{3[3]} (poezite e pranveres) te cilat pas publikimi me perkthim latin ne 1774 nga orientalisti Sir William Xhon (1746 - 1794), do te ktheheshin ne poemat me te njohura Osmane ne Evrope, per nje kohe te gjate. Poema fillon sic vijon:

*Dinle bulbul kissasin kim geldi eyyam-i bahar
Kurdi her bir bagda hengame hengam-i bahar
Oldi sim efsan ana ezhar-i badam-i bahar
Ays u nus et kim gecer kalmaz bu eyyam-i bahar*

Degjoni oshetimat e nates, ditet e pranveres kane ardhur
te gjithë kopshtet kane ardhur ne jete nga pranvera

Bumi i saj ka hapur dritat e argjendta

Pini dhe kenaquni sepse pranvera do te shkoje shpejt

Me teper origjinale sesa 'Poezite e pranveres' eshte poezia e Mesihit **Sehr-engiz** (terrori i qytetit), qe u kthye ne prototipin e nje vale te re poetike ne poezine Osmane. Ne 186 verse ai pershkruan bukurite e 46 te rinjve nga Edirneja (Adrianopoja). Kjo poezi eshte nje poezi unike e poezise Osmane te shek te 16te, e cila me talljet dhe ironine humoristike eshte paksa e ndryshme nga poezite mistike dhe tradicionale. Mesih e pranon qe poezia e tij eshte gjynah ne vetvete, por ai eshte konfident se Zoti do ta fale ate duke thene: "Zemra ime udhetare eshte thyer ne aq pjese, qe cdo pjese e thyer eshte e lidhur me nje nga ato bukuri".

Nje autor tjeter Shqiptar i shekullit te 16te eshte **Jahja Bej Dukagjini**^{4[4]} (vd. 1575), qe njihet ne Turqisht si Dukagjin Zade Jahja Bej apo Tashkali Jahja. Ai ishte me origjine nga fisi I Dukagjineve ne Veri te Shqiperise, nga zona e Pljevjase ne Malin e Zi te sotshem, qe ishte derguar ne Stamboll per te sherbyer si Jenicere. Jahja Dukagjini ishte krenar per racen e tij Shqiptare. Ne nje nga poemat e tij ai shkruan:

Rraca Shqiptare eshte rraca ime,

E gjithë shtepia ime rronte me shpate.

Tamam si zemer luani,

^{4[4]} Cf. Gibb 1904, vol. 3, pp. 116 - 132

Si shqiponjat bejne shtepite e tyre mes guresh.

Ky eshte virtyti ne ate qe eshte Shqiptar.

Ai eshte si margaritar, i fshehur mes guresh^[5].

Jahja Beu ishte ushtar trim dhe shkrues kurajoz. Ai nuk kishte frike nga opinioni publik apo nga zyrtaret e kohes qe mund tu mos kenaqnin nga poezite e tij. Njehere i akuzuar nga Veziri qe Jahjai kishte shkruar nje elegji per Princ Mustafen e ekzekutuar ne Konje nga i jati i tij Sulltan Sulejman Kanuni ne 1533, Jahja Beu me zgjuarsi iu pergjigje: “Ne e denuam ate me Padishahun, por ne e qame ate me njerezine.” Pasiqe ia kishte krijuar shume armiq rreth vetes, ai e pa te arsyeshme qe tu kthente ne cifligun e tij ne Bosnje . Ai vdiq ne te 80-at i zene duke kompozuar **divanin** e tij ne 1757 (983 A.H.). Nga pese **mesnevi-te** e tij me e famshmja eshte **Shah u geda** (Mbreti dhe lypesi), te cilen Jahja tregon se e ka shkruar per nje jave. Kjo romance metrike idealizon dashurine e paster per nje te ri nga Stambolli qe shquhet per nje bukuri te rralle (i stilizuar si mbret pasi qe ai sundon zemrat e njerezve) nga nje besimtar dashamire (i stilizuar si lypes). Nje autor tjeter me reputacion i kesaj kohe ishte vellai i Jahjase, **Ahmed Bej Dukagjini**, i njohur ne turqisht si Dukagjinzade Ahmed Beu.

Te pakten tre shkrues proze nga shkrimtaret e heret Osman duket qe te kene qene me origjine Shqiptare. Ata i perkasin fillimit te shekullit te 16te, qe kompiluan kroniken e papublikuar: Veziri i Madh, **Lutfi Pasha** (vd. 1564), autor i marreveshjes ne detyrimet e shtetit; dhe **Koci Beu** nga Korca, keshilltar i Sulltan Muratit IV (1623 - 1640), diskutimi politik i te cilit ‘ne semundjet e perandorise dhe menyra sesi me i kuruar ato’, bene qe orientalisti Austriak Baron Von-Hammer-Purgstall (1774-1856) ta titulloje ate “Monteskjeu Ottoman”.

Gjate pese shekujve te bashke – ekzistences me shtetin Osman, Shqiperia mundi qe te prodhoje shume njerez te medhenje, impakti i te cileve ne kulturen turke ishte mjaft i madh. Ndermjet atyre kishte teologe dhe shkencetare si Hoxha **Hasan Tahsini** (1812 - 1881), rektori i pare i Universitetit te Stambollit, leksikografi dhe enciklopedisti **Sami Frasheri** (1850-1904), qe njihet ne turqisht si Shemsedin Sami; poeti pan-Islamist **Mehmet Akif** (1873-1936), autori i himnit turk me 1921, dhe **Riza Tefiku**, nje nga filozofet me te medhenje te Turqise gjate periodes se tij. Fatmiresisht gjate shekullit te 18te energjia kreative Shqiptaro-Ottomaneve nuk u limitua vetem kulturen turke, por filloi te rrjedhe edhe per permiresimin e kultures Shqiptare, ne gjuhe dhe ne kulturen e rilindur.

Literatura e Bejtexhijve

Tranzicioni nga Turqisht, Persisht dhe Arabisht ne Shqip si menyre te shprehuri mes letrareve shqiptare rezultoi ne krijimin e literatures **Alxhamiado**, nje term spanjoll per letersine Andaluziane, te shkruar me germa Arabe dhe te influencuar nga kultura Islame. Literatura **Alxhamiado** u zhvillua dukshem gjate kohes Islame ne Portugali dhe Spanje, dhe ne Bosnje dhe Shqiperi gjate periudhes Osmane. Perpjekjet e para te Shqiptareve gjate shekullit te 18te qe te shprehen ne gjuhen e tyre ne vend te gjuheve

^[5] Cf. Gibb 1904, vol. 3, pp. 117

te orientit, ishin momente decizive tranzicioni te Shqipes, ashtu si edhe tranzicioni nga Latinishtja ne Shqip pati ndodhur ne shekullin e 16 dhe 17te.

Literatura e Bejtexhijve^[6] sic kjo periode quhet ne shqip, konsiston nga verse te kompozuar me germa Arabe. Shkrimi Arab qe ishte adoptuar nga Osmanet, tashme u adoptua edhe nga Shqiptaret per tu pershtatur ne sistemin fonetik te shqipes, apo me sakte te dialekteve shqipe. Ky adoptim provoi qe te jete i pamjaftueshem per shqipen, aq sa ishte edhe per turqishten. Por jo vetem skripti ishte oriental. Gjuha e bejtexhive ishte shqipe e miksur me persisht, arabisht dhe turqisht, saqe per shqiptaret e sotshem shpesh eshte e veshtire te kuptohet. Vala e fjaleve dhe shprehjeve te huaja qe hyne ne gjuhen shqipe te kesaj kohe qe u perdoren per te treguar atributed e kultures dhe fese se re, ishin te panjohura deri ne ate kohe. Futja e shprehjeve orientale ne kete gjuhe e beri edhe kompozimin ne shqip mjaft te kollajste sipas stileve dhe ritmeve qe Osmanet kishin ne poezine e tyre.

Poezia e Bejtexhive u influencua fuqishem nga Turqishtja, Persishtja dhe Arabishtja me modelet e tyre literale qe ne ate kohe ishin ne mode ne Stamboll dhe ne Lindjen e Mesme. Shumica e formave dhe rimave Persiane dhe Turke zune vend edhe ne literaturen Shqipe. Kete ne e gjejme ne poezi apo neper **divane** si : **murabba**, (versete), **ilahite** (kenge fetare), **kasidet** (poezi ne stil arab) dhe ne **gazale** (poezi te shkurtra zakonisht lirika dashurie te pelqyeshme mes turqve dhe persianeve). Sistemi ritmik i pozise bejtexhie ishte pothuajse i rrjedhshem edhe pse perpjekje u bene per te sjelle sisteme kuantitative poezishe^[7]. Subjekti ne pergjithesi ishte religjioz, qofte meditues apo haptazi edukues, ne sherbim te hapjes se fese. Karakteri spekulues i mjaft prej ketyre verseve e kishte burimin ne mesimet e Islamit; nga burimet autoritative Sunnite deri ne burimet intense Shiite Sufiste dhe me vone, ne burimet me liberale por po aq mistke te panteizmit Bektashian. Disa versete sekulare gjenden gjithashtu; si lirika dashurie, poezi per natyren, per fenomene historike dhe filozofike dhe here pas here prezenca e mendimit ironik ndaj botes.

Literatura e Bejtexhijve u rregjistrua neper manuskripte, shumica e te cilave sot jane te humbura, apo ne rastin me te mire, jane te pamundura qe te gjenden. Disa kopje te vonshme (por jo origjinale) te manuskripteve ruhen ne Arkivat Qendrore te Shtetit ne Tirane, por shumica e materialeve mbijetuse jane akoma neper duar private, sidomos ne Kosove dhe Maqedoni. Nga manuskriptet qe kane mbijetuar shume pak jane bptuar. Si rrjedhoje, shkrimet e Bejtexhijve jnae nga kapitujt me pak te njohur te literatures Shqiptare.

Poezia me e vjeter Shqiptare ne germa Arabe i kushtohet kafese dhe daton me 1725 (1337 p.h.), dhe eshte shkruar nga **Muci Zade**, i biri i Mucit, qe ne mesojme qe te kete qene plak ne kohen e shkrimit te poezise. Refreni i poezise eshte: “O Zot, mos me le pa kafe”, qe padyshim nga nje familjaritet mjaft te madh per adiktet e kafese. E zbuluar ne nje manuscript ne Korce, qe tashme ruhet ne Tirane, kjo poeme konsiston prej shtatembedhete strofash me nje ritme AAAB. Njekohesisht kjo eshte poezia me e vjeter qe dihet te jete shkruar ne dialektin jugor (toske).

Poeti i pare kryesor ndermjet Bejtexhijve ishte **Nezim Frakulla** (1680 – 1760), qe njihet ndryshe si Nezim Berati apo Ibrahim Nezimi. Ai u lind ne fshatin Frakull prane Fierit dhe kaloi pjesen me te mire te jetes se tij ne Berat, qe ishte nje qender bumi per

^[6] Bejtexhi, term i perdorur per te pershkruar poetet popullor Musliman Shqiptar. Fjala Bejtexhi vjen nga Turqishtja, ku termi ‘Bejt’ nenkupton 2 verse me te njejtin rime. Terma te tjere qe iu jane dhene Bejtexhijve jane ‘ashik’ (i dashuruar) dhe ‘saz saileri’ – poet muzikante.

^[7] Cf. Rossi 1946, p. 243

kulturen Islame te kohes. Frakulla studioi ne Stamboll ku ai edhe shkroi poezite e tij te para ne Turqisht, Persisht dhe ndoshta ne Arabisht, ndermjet te cilave dy **divane**. Rreth viteve 1731 ai u kthye ne Berat ku dihet qe ai te jete zene ne nje rivalitet letrar me poetet e tjere te periudhes se tij, dhe ne vecanti me Mulla Aliun, myftiun e Beratit. Ndermjet 1731 dhe 1735 ai kompozoi nje divan dhe nje sere poezishe ne Shqip, sebashku me nje fjalor Shqip – Turqisht qe kishte forme versesh. Edhe pse ne nuk posedojme te gjithe divanin origjinal ne kemi kopje te rreth 110 poemash nga ai. Disa nga verset e tij u bene kenge dhe mbijetuan neper shekuj ne forme orale. Nezim Frakulla na tregon ne se ai ishte i pari person qe te kompozonte divan ne Shqip:

Divan kush pat folure shqip?

*Ajan e beri Nezimi,
Bejan kush pat folure shqip?
Insan e beri Nezimi.*

[Ajan – te njohur]
[Bejan – oratori]
[Insan – Nobel]

*Ky lisan qe bere harab
Ne gussa me shume hixhab
Shahid mjaft eshte ky kitab
Handan e beri Nezim*

[Lisan – gjuhe, harab – lemsh]
[gussa – dhimje, hixhab – mbeshjtelle]
[Shahid – deshmues]
[Handan – te mundur]

Versetet e Nezim Frakulles iu bene te njohur Albanologjistit Gjerman Johann Georg von Hahn (1811 – 1869) qe publikoi tete nga poezite e Frakulles.^{8[8]} ne 1854. Poezite e tij gjithashtu u publikuan ne antologjine e pare substanciale te letersise Shqiptare.^{9[9]} me 1941, te edituara nga Namik Resuli (1912 – 1985), qe posedonte 62 cope manuskriptesh te divanit.

Divanet e Frakulles permbajne verse qe variojne nga levdata per pashate local dhe fushata ushtarake, te poezi per miq dhe mbeshtetes, poema ndarjeje dhe deshirash for miqte e tij dhe te dashurit, pershkrime te natyres ne pranvere, versete religjioze dhe ne vecanti lirika dashurie. Imagjinata e **ghazaleve** te fundit, disa prej te cilave i dedikohen niperve te tij, jane ato te poezise Turke, Arabe dhe Persiane me shume nga temat e tyre klasike, metaforat dhe iluzionet ku dashuria shprehet si nje semundje qe shkakton poetin te largohet larg, nje dashuri ku dashnori i keq me shikimin e tij mund te shkaktojte plage vdekjeprurese, apo peisazhe ku sherbetorja me bukurine e saj mundet qe te skllaveroje pronarin e saj ne nenshtrim.

Nezim Frakulla gezonte patronazhin dhe mbrojtjen e Sulejman Pashes nga Elbasani dhe te Ismail Pashe Velebishtit, i fundit ishte poet per vete. Ne nje kohe pas 1747, pasi qe u kthye nga Stambolli ne kerkim per pune, ai u dergua ne Khotin ne Besarabi (kesaj dite eshte nen Ukraine), ndoshta per emigrim. Ketu ai kompozoi mjaft **kaside**, njera prej te cilave festoon fermanin qe autorizonte kthimin e tij ne shtepi dhe nje tjeter per udhetimin e tij ne Berat nepermjet Shkupit dhe Elbasanit. Per mberritjen e tij ne qytetin e fundme, verse qe duket te kete qene popullor mjaft vite pas tij, Frakulla shpall:

*Ne Elbasan hym me gzim
Posi sheqer o Nezim*

^{8[8]} Cf. Hahn 1854, vol. 2, pp. 142 - 146

^{9[9]} Shkrimtare Shqiptare, Tirane 1941, vol. 1, pp. 107 – 109

Ndoshta pre intrigave politike apo ndoshta nga polemikat e shpeshta letrare, Frakulla u be i padashur dhe u detyrua qe te largohet nga Berati edhe njehere, dhe te qendroje ne Elbasan per disa vite. Ne rikthimin e tij ne Berat, ai besohet qe te jete burgosur. Ai vdiq ne moshe te vjeter si i burgosur ne Stamboll me 1760 [1173 P. H.].

Frakulla jo vetem qe e konsideronte veten e tij si **poeti i pare qe pati shkruar ne Shqip**, por ai e konsideronte veten e tij te barabarte me Sadiun dhe Hafizin e kohes se tij. **Kasideja** e tij ne Shqip, na tregon ai, jane te krahasueshme me ato te **‘Urfi** ne Persisht dhe **Nef’i** ne Turqisht. Por shumica e eksperteve do ti konsiderojne keto krahasime paksa te ekzagjeruara. Ndersa Nezim Frakulla pa dyshim kishte iniciative dhe talent, verset e tija Shqipe nuk arriten qe te marrin perfeksionimin letrar te klasikes Perse, pse miksja e Shqipes, Persishtes, dhe Turqishtes qe ai perdori nuk ishin te mjaftueshme qe ta lejonin ate qe te arrinte kete shkalle. Cfare ai arriti te krijojte ishte themelimi i bazes se nje tradite te re letrare ne Shqiperi, qe do te zgjaste per dy shekuj.

Nje bashkekohes i talentuar i Nezim Frakulles ishte **Sulejman Naibi**^{10[10]}, qe u njoh gjithashtu si Sulejman Ramazani. Ai u lind ne Berat ku ai kaloi shumicen e jetes se tij dhe vdiq me 1771 [1185 P.H.]. Shume pak tjetër dihet rreth ekzistences se tij , pervecse ai u martua ne Elbasan dhe mendohet qe te kete kaluar disa kohe ne Lindjen e Mesme. Naibi eshte autor i nje divani ne Shqip, ne nje manuscript qe mbijetoi deri me 1944 ne Fier. Ndoshta ky eshte i njeiti manuscript qe eshte thene te kete ekzistuar ne Berat ne 1913. Fatkeqesisht manuskriptit nuk iu be ndonje kopje perpara se te zhdukej gjate Luftes se Dyte Boterore, dhe si rezultat, ne dime per verset e Sulejman Nebiut vetem nga pak poema qe jane shkruar ne manuskripte te tjera, apo qe kane mbijetuar gojarisht ne kenget popullore Shqiptare, sic eshte **Mahmudeja e stolisure**. Ndermjet ketyre tete apo dymbedhete versesh rrjedhese qe jane publikuar, ne gjejme nje lirike delikate te rrefinuar ne nje varg njezesh, qe shpjegon gezimin e dashurise dhe bukurine e grave. Shqipja e tij eshte me e paster nga fjalet e huaja ne krahasim me Nezim Frakullen. Ne fakt ne nje nga poezite e tij Naibi akuzon Frakullen per perdorim te shume fjalesh turke.

Hasan Zyko Kamberi^{11[11]} u lind ne gjysmen e dyte te shekulli te tetembdhete ne Starje te Kolonjes, fshat Jugor ne Shqiper, ne rreze te malit Gramoz. Per jeten e tij ne dime vetem se ai morri pjese ne luften Osmane-Austriake, ne betejen e Smederevos, ne lindje te Beogradit prane Danubit, me 1789 [1203 P.H.] ne nje ushtri nen komanden e **Ali Pashe Tepelenes**. Ai vdiq si dervish, padyshim i sekti Bektashian, ne fshatin e tij te lindjes ne fillim te shekullit te nentembdhete. Varri i tij ne Starje te Kolonjes u kthye ne teqe qe njihet si tyrbeja e Baba Hasanit.

Kamberi eshte nje nga perfaqesuesit me origjinal te tradites Muslimane ne literaturen Shqiptare, nepermjet punimit te tij kryesor, nje **mexhmua** (permbledhje) prej 200 faqesh qe nuk ekziston me. Nje manuskript i kesaj permbledhje thuhet te jete derguar ne Manastir ne 1908 – 1910 per tu publikuar, por qe atehere ai ka humbur.^{12[12]} Ne te vertet shume pak nga shkrimet e tij kane mbijetuar dhe shume me pak jane botuar. Nder punimet e tij ne posedojme: nje **mevlud** te shkurter qe eshte nje poezi fetare per lindjen e Profetit Muhamed a.s., rreth dhjete **ilahi**, himne fetare; dhe mbi pesedhete poezi sekulare.

^{10[10]} Cf. Myderrizi 1957b.

^{11[11]} Cf. Myderrizi 1957a

^{12[12]} Shuteriqi 1976, p. 272

Mevludi i Hasanit, i biri i Zyko Kamberit, sic ai e therret vetveten, eshte ndoshta nje nga te paret qe te kompozohet ne Shqip dhe eshte influencuar padyshim nga **mevludi** i poetit Turk, Sulejman Celebi (vd 1422). Nje kopje e **mevludit** te Kamberit, qe konsiston prej 51 kater-rrjeshtash tetefjalesh me nje rime ABAB ekziston sot e kesaj dite ne Arshivat e Shtetit ne Tirane. Ne kete pune dhe ne poemat e tij ate tjera, njera prej te cilave i kushtohet histories se Ibrahimit a.s., Sares dhe Haxherit nga Egjipti, ne veme re nje poet te talentuar, qe kishte me shume se nje dije superfaqesore te dijes teologjike Islame dhe Bektashiane.

Verseti sekularist i Kamberit mbulon shume tema. Ne tetefjaleshin e tij **Sefer-i Humayun** (Fushata e Mbretit) ne tridhjte e tre kater-strofesh, ai pershkruan pjesemarrjen e tij ne betejen e siperpermendur te Smedereves duke sjelle nje pershkrim realist te vuajtjeve qe ajo shkaktoi. Ne Bahti im (fati im) dhe **Vasijetnameja** (testamenti) Kamberi krijon nje shikim ironic, te ashper ne kohe per ne poshte-e-lartet e fatit, dhe ne vecanti ne fatkeqesite e jetes se tij. **Gjerdeku** (gjerdani) portretizon veshtiresite dhe problemet e grave te reja qe u martonin sipas zakonit pa qene te afta qe te zgjidhnin burrat per veten e tyre. Ne lirikate e dashurise Kamberi shpreh pakenaqesine e tij me realitetet sociale qe shkaterrojne pasionet. Poema me e famshme e tij eshte **Paraja**, qe ben nje denim sarkastik ndaj korrupsionit feudal, dhe ne te njejten kohe kjo poezi ndoshta eshte poezia e pare satirike Shqiptare perpara shekullit te njezete. Ajo fillon si me poshte:

Mbreri q'urdheron dynjane

*Qe ka vene taraphane
E i presne parane,
Ja di kimene parase*

*Dhe veziri, q'eshte veqil,
Ze sikur te benet' adil
E mos thote dot kaly-kil
Ja di kimene parase
Sheh Islami, q'ep fetfane,
Qe di qitapete c'thane
Nuke kacirdis parane
Ja di kimene parase*

*Myfti dhe myderize
Edhe kyrra e vaize
Kane ujdisur' iblize
Ja di kimene parase*

*Dhe kadiu i mehqmese
Qe rri siper sixhadese
Edhe shehu i teqese
Ja di kimene parase*

*Dhe pashallare, bejlere
Edhe avame te tjere
Per para apene krere
Ja di kimene parase*

*Kadiut ti rrefesh parane
Ters a vertit sheriane
Per para se c'e shet t'ane
Ja di kimene parase*

Poezite e Kamberit ishin mjaft popullore ne shekullin e nentembehjete dhe u hapen mes njerezish gojarisht. Ne hyrjen e perkthimit ne Shqip te Iliades se Homerit (Bukuresht 1896), poeti Naim Frasheri (1846 – 1900) tregonte: “Nder poetet Shqiptare, Hasan Zyko Kamberi eshte me i famshmi”. Gjuha e tij eshte shume here me e thjeshte dhe natyrale sesa e Frakulles dhe Naibit qe jetuan gjysm shekulli perpara tij, dhe per me teper eshte me pak e ngarkuar me terma orientale.

Shkrimi i Hasan Zyko Kamberit dhe i Nezim Frakulles nuk ishin te pakte ne kritike ndaj shoqerise, sic ne kemi pare, por i perket poetit Bektashian **Zenel Bastari**^{13[13]} qe ne duhet ti kthehemi per shprehjet e para ideologjike te vetedijes shoqerore ne literaturen Bejtexhie. Si shkak i dergradimit te shtetit Osman pashallaret dhe bejleret Shqiptare po luftonin per superioritet ne Shqiperi gjate kesaj kohe. Familja e **Bushatllinjve** kishte krijuar nje principalitet pothuajse te pavarur ne veri te Shqiperise ne fund te shekullit te tetembehjete, dhe pashalleku i **Ali Pashe Tepelenes** (1741-1822) ne Jug te Shqiperise dhe veri te Greqise arriti zenitin pushtetit te tij ne 1811. Ne zonen e Tiranës, familjet Xhelaj dhe Toptani po luftonin per pushtet, lufte qe Bastari e perjetoi ne ate kohe. Me gjendjen ekonomike qe po kthehej e paqendrueshme dhe kryengritjet nje ndodhi ditore, viktimat kryesore te konfliktit social ishin padyshim klasa e ulet e shoqerise ky Bastari, ne ndryshim me shumicen e Bejtexhijve te tjere, duket qe te perkiste.

Zenel Bastari, qe eshte theritur gjithashtu edhe Zenel Hyka, u lind ne fshatin e Bastarit prane Tiranës, ku ai punoi si rrobaqepes dhe punetor krahu ne fillim te shekullit te nentembehjete. Data e lindje se tij nuk dihet. E vetmja reference qe na ndihmon ne per te gjetur ditelindjen e tij eshte nje poem qe u shkruajt per vrasjen e Shemsedin Shemimiut ne Fushe Kruje ne 1831. Bastari ishte autor i rreth 200 vargjeve te temave sociale, religjioze, humoristike dhe erotike. Ne **Tirana jone si mesoi** ai haptazi denoncon shtypjen e njerezve te thjeshte nga pronaret e paskrupullt, me kete teme standarte te literatures Shqiptare te shekullit te njezete. Meti Mulla Rexhepi (Meti, cuni i Rexhepit) eshte nje portretizim humoristik i zyrtareve te korruptuar dhe imoral, nje stereotipizim qe do te gjente gjithnje e me shume vend ne literaturen e mevonshme Shqiptare.

Nje komponent tjetër ne punen poetike te Zenel Bastarit ze panteizmi mistik Bektashian. Edhe pse Bektashizmi ishte prezantuar ne Shqiperi qe ne shekullin e 15 nga Jeniceret, ishte shekulli i 19te ai qe e hapi Bektashizmin ne masat e gjera te popullates Shqiptare ne Shqiperine Jugore dhe te Mesme. Teqet Bektashiane, ne vecanti ato te Krujes, Frasherit, Korces, Konices dhe Gjakoves shpejt do tu shnderronin ne qendra te nacionalizmit, mesimit, tolerances dhe rrezistences ndaj rregjimit Osman. Talenti kreativ i Bastarit u zhvillua nen mbikqyrjen dhe influencen e Haxhi Yncarit, liderit spiritual te Bektashive qe ne ate kohe i atribohej mjaft autoritet intelektual. Ai e shihte dhuraten e poezise si **hidayet-i hak** (inspirim te shenjte) qe mundesonte ate qe te arrinte sublimen, **nurin** (driten e besimit hyjnore). Bastari tregon per fene e tij ne poemën me rrjeshta **Mbi Bektashizmin** qe fillon si me poshte:

^{13[13]} Cf. Gjyli 1961 dhe Hysa 1987b.

Ashku i perverdigjarit [Dashuria e Zotit]
Me ka bamun mu shahir [Me beri mua poet]

Nuri i Haxhi Yncarit

S'e di punen ti zahir [Nuk di tjeter pune]

Lirika e dashurise se Bastarit, si ato te Nezim Frakulles, permbajne shume nga metaforat dhe dhe figurat standarte te **gazaleve** orientale, per shembull poeti qe vuan nga zemra e thyer, nje semundje qe nuk ka sherim etj. Per dashurine ai shkruan: Kjo hazine asht xhemal, hem gjynah e hem sevap (Ky thesar eshte bukuri...).

Bashkekohesi i Bastarit, **Muhamet Kyçyku**^{14[14]} (1784 – 1844) sherben si pike tranzitive ndermjet versetit klasik te Bejtexhijve dhe poezise se Rilindjes se gjysmes se dyte te shekullit te nentembedhjete. Kyçyku, qe njihet gjithashtu si Muhamet Cami, sihte nga Konispoli ne Jug te Shqiperise se sotme. Ai studioi teologjine Islame per njembedhjete vjet ne Kairo, ku nje komunitet i madh Shqiptar ekzistonte. Gjate kthimit ne fshatin e tij te lindjes ai sherbeu si hoxhe dhe vdiq me 1844 (1260 P.H.).

Kyçyku ishte relativisht nje autor profilik qe shkroi ne dialektin Cam, dhe sic duket eshte **poeti i pare Shqiptar qe te kete shkruar peome te gjate**. Puna per te cilen ai morri edhe fame eshte perralla romantike Erveheja, qe fillimisht u quajt Ravda (kopeshti), shkruar rreth 1820-es. Kjo perralle poetike flet per aventuren e Ervehese se drejte qe arrin te ruaj nderin e saj perpara shume sprovash dhe problemesh. Burri i Ervehese shkon larg dhe e le ate nen kujdesin e vellait te tij, i cili edhe pse i premton te vellait per miresjellje, mundohet qe ta terheqe ate. Erveheja i reziston perpjekjeve dhe kercenimeve me vdekje qe kunati i saj i ben asaj. Vellai i terbuar nga inati, hakmerret ndaj Ervehese duke shpifur dhe akuzuar ate per prostitucion, gje qe e con ate te denohet me vdekje me gure nen ligjin e kohes. Erveheja mrekullisht i shpeton ndershkimit te saj me gure, dhe merret e gjalle nga guret nga nje aristokrat qe kalon aty, i cili pasiqe degjon fatin e saj e con ate ne shtepi tek gruaja e tij. Erveheja pasiqe sherohet nga lendimet e saj, bie serisht viktime e aristokratit qe bie ne dashuri me ate. Ajo rrefuzon serisht dhe i tregon atij se ajo eshte e martuar, gje qe e con aristoklatin qe te terhiqet. Me vone nje sherbetor ne shtepine e te pasurit mundohet qe ti afrohet Ervehese, por edhe ai largohet me pas. Sherbetori merr hak kunder Ervehese duke vrare djalin e pronarit te tij dhe duke akuzuar Ervehen si vrasese te tij. Ceshtja me vone qartesohet dhe pasaniku bindet qe Erveheja eshte e pafaj, por ai eshte i detyruar qe ta largoje Ervehene nga shtepia e tij, duke i dhene asaj 400 copa flori si roge per largimin e saj. Por hallet e Ervehese nuk mbarojne ketu. Derisa ajo eshte duke hecur ne brigje te nje lumi ajo sheh nje hajdut qe eshte gati qe te vritet per arsye se ai kishte vjedhur 400 copa flori nga pasuria e mbretit. Ervehese i vjen keq per hajdutin dhe e shpeton jeten e tij duke dhene te gjitha parate qe ajo kishte me vete. Hajduti me pas e ndjek ate dhe i lutet asaj qe ajo te behet gruaja e tij, por ajo rrefuzon, dhe hajduti nga inati e shet ate si skllave te kapiteni i nje anije qe mundohet qe ta marre ate gjithashtu. Nje furtune e ze ne kete kohe anijen dhe mbyt gjithke ne anije pervec Ervehese qe del ne breg te nje qyteti te panjohur. Nje besimtar i devotshem i jep asaj rrobat e tij, dhe ne rroba burri ajo shkon tek mbreti i vendit qe e pret ate me rrespekt dhe nderton nje shtepi per ate. Ketu ajo kujdeset per te semuret dhe te verberit dhe kthehet ne nje grua te dashur dhe rrespektuar per veprat e saja te mira. Ne vendin ku Erveheja jeton, mbreti i vendit vdes, dhe ajo zgjidhet si mbretereshe. Nje dite pese te huaj vine ne pallatin e saj: burri i saj dhe vellai i tij, pasaniku, sherbetori dhe hajduti, tre te fundit

^{14[14]} Cf. Myderrizi 1951a, Rossi 1948, Hetzer 1983b.

tashme te verber. Erveheja iu premtom atyre sherim nese ata pendohet dhe tregojne gjynahet e tyre. Padrejtesia bere kunder Ervehese nepermjet tregimit te tyre behet e ditur, dhe keshtu ajo mundet qe ta tregoj vetveten e saj tek i shoqi si grua e nderit dhe e virtytshme qe ajo gjithnje ka qene.

Motivi mbrapa ketij tregimi te ‘virtytit femeror’ gjendet shpesh ne literaturen orientale dhe perendimore. Burimi me i mire per poezine Kyçyikut duket qe te jete perralla Persiane **Tuti-name** (Perralla e zogut) nga Zijaudin Nakshabi, qe u inspirua nga shkrimi Sanskrit, **Shukasaptati**. Teksti ne Shqip prej shtatembedhjet faqesh, konsiston prej 856 rrjeshtash dhe ruhet si manuskript ne librarine kombetare ne Tirane. Puna e Kyçyikut eshte gjithashtu nje nga punimet e rralla te Bejtexhijve qe te publikohet ne shekullin e 19te, edhe pse ne nje version te ndryshuar. Publicisti Jani Vreto (1822 – 1900) jo vetem qe e perktheu Ervehene ne Bukuresht me 1888, por e adoptoi ate si perralle te shekullit te 19te dhe e pa te arsyeshme qe te largoje nga ajo te gjithe termat Arabisht, Persisht dhe Turqisht. Versioni origjinal i poemes eshte me i qarte dhe ka karakterin poetic te nje fabule, kurse edicioni i Vretos e tregin ate me epike.

Erveheja nuk eshte puna e vetme qe mbijetoi nga shkrimet e Kyçyikut, edhe pse eshte e vetmja qe u njoh prej tij me vite me rradhe. Shkrim tjeter me fame nga Kyçyiku eshte punimi **Jusufi dhe Zelihaja**, nje histori morale e bazuar ne suren e dymbedhjete te Kuranit, ku historia tregon per perpjekjet e gruas se padronit te Jusufit, Potiferit qe kerkonte te merrte dashurine e Jusufit. Kjo qe eshte nga me ‘te bukurat e historive’ sic Kurani e therret kete histori sherben si motiv i perbashket ne literaturen Arabe, Perse dhe Turke. Ky motiv u adoptua ne ne menyre te vecante nga epiku Persian **Firdeusi** (935 – 1020) dhe me vone nga mistiku **Xh’ami** (1414 – 1492) ne Yusufi dhe Zulaykha. Historia Kuranore e Jusufit eshte ne njefare menyre versioni mashkullor i Ervehese. Ai gjithashtu vuan shume ne duar te familjes se tij and armiqve dhe serisht me kembengulje reziston avancen e gruas se pronarit te tij ne menyre qe te qendroje njeri i paster ne virtytet fetare. Jusufi dhe Zelihaja e Kyçyikut perkon ne nje nivel me te sofistikuar letrar ne krahasim me Ervehene. Gjuha ne ate eshte me shpjeguese dhe perkon ne shume pasazhe shpjeguese, qe kalojne narrativen e thjeshte. Gjithashtu analizat e karaktereve si menyre e tregimit te vuajtjeve dramatike jane me te gjalla, sidomos ne pershkrimet e pasioneve te Zelihase.

Muhamet Kyçyiku eshte autor i mjaft poemave te tjera, nje prej tyre qe perbehet prej 348 rrjeshtash ne te cilen denohet prija e alkolit dhe rakise, quhet **Bekriu**. Ne kete poeme te datuar me 1824 [1239 P.H.] ne gjejme reference per autorin emri i te cilit shfaqet ne poezi, keshtuqe e ben ate poezine me te vjeter te njohur nga Kyçyiku. Nje poeme historike qe daton me 1826 [1241 P.H.], eshte nje perpjekje e Kyçyikut ne nje shkalle me epike ky ai glorifikon fushatat e **Ibrahim Pashes** (1789 – 1848), nipit (djalit o.j.) te Muhamed Aliut mbretit te Egjiptit, kunder rrebeleve Greke. Ajo permban nje shpjegim te vecante te betejave te Athines dhe Missolongise (1822). Nje poezi prej 100 rrjeshtash njohur si **Gurbetlite** merret me hallet e Shqiptareve qe detyroheshin te braktisnin shtepite per pune dhe jete me te mire jashte vendit, nje teme qe me vone u morr nga shume autore te tjere Shqiptare. Kyçyiku qe sic e shpjeguam jetoj dhe studjoj per njembedhjete vjet ne Egjipt, i kushtoi nje devocion te vecante edhe perkthimit te literatures Islame nga Arabishtja dhe Turqishtja. Nje prej ketyre punimeve qe ne posedojme ne Shqip eshte **Kasidatu’l Burda** (mevlud) nga poeti Arab me origjine Berbere, al-Busiri (vd. 1296), qe eshte nje himn klasik kushtuar Profetit Muhamed a.s.

Tahir Boshnjaku^{15[15]}, therritur ndryshe edhe Tahir Efendi Gjakova apo Efendiu i Madh ishte nje tjetër shkruar nga Gjakova në pjesën e parë të shekullit të nëntëmbëdhjetë. Ai studioi teologji në Stamboll dhe u kthye në Kosovë për të dhënë mesim në ‘Shkollën e Vogel’ të Gjakovës. Mbiemri i tij Boshnjaku indikon se ai ishte me origjinë nga Bosnja, apo ndoshta nga zona e Plavë dhe Gucisë, në atë kohë pjesë të Bosnjes, apo ndoshta ai ka patë udhëtuar shumë në atë zonë. Megjithatë ai është autor i një pune prej 328 rrjeshtash të titulluar **Vehbije** (dhuratat) apo **Emni Vehbije** që daton me 1835 [1251 P.H.], dhe që është një përmbledhje poetike e miksur në prozë, për probleme filozofike dhe fetare si psh. çështja e ekzistencës njerezore, xheneti dhe xhehenemi, detyrimet e njeriut dhe vendi i dijes në Islam. Kjo punë është keqtranslitteruar nga Ismail Haxhi Tahiri i Gjakovës duke përdorur alfabetin e Stambollit të Sami Frashërit, dhe publikuar në Sofje me 1907.

Trenda për poemë të gjatë dhe epikë që në vejmë re tek Muhamet Kyçyku u zhvilluan me tej nga dy vellezër nga Jugu i Shqipërisë në fshatin e Frashërit. **Dalip Frashëri**^{16[16]} ishte dervish Bektashian që morri mesimet e tija në teqen e Frashërit, themeluar me 1824 nga **Tahir Nasibiu** (vd. 1835). Nasibiu e dergoi dishepullin e tij Dalipin, në Konice ku Dalip Frashëri kryesoi teqen e fshatit dhe shkruajti një epikë letrare në Shqip. Epikë 65.000 rrjeshtat e quajtur **Hadikaja** (kopeshti), shkruar nën pseudonimin **Hyxhretiu** (emigranti), u mbarua me 1842 [1258 P.H.]. Epikë është bazuar në një punim tjetër me të njëjtin titull nga poeti Azerbajxhanas **Fuzuliu** (1494 – 1556), që është përfaqësuesi me i famshëm i divaneve lirike Turq. **Hadikaja** Shqiptare që ndahet në dhjetë kapituj plus një hyrje dhe një konkluzion, është dy herë me e gjatë sesa versioni Turko-Azer dhe përben epikën e parë të vertetë Shqiptare. Manuskripti i saj ruhet në Arshivat Qendrore të Shtetit në Tiranë^{17[17]}. Hadikaja nuk merret vetëm historinë e Bektashizmit në Shqipëri, por si Hadika as-su’ada e Fuzliut, merret me ngjarjet e Historisë Shi’ite, në vecanti me ngjarjet në Qerbela në Irak në 680 në të cilën Huseini, nipë i Profetit Muhamed s.a.s. u vra. Vellat me i ri i Dalipit **Shahin Be Frashëri** gjithashtu shkroi për epikën Bektashiane. **Myhtarnameja** (tregimi i Myftarit) 12.000 rrjeshteshe e tij që është akoma e papublikuar gjithashtu merret me historinë Shi’ite dhe betejën e Qerbelasë, në të cilën Myftari ishte një nga protagonistët. Epikë, që shumë kopje të saja janë të njohura u mbarua me 1868 dhe duket që të jetë bazuar në origjinalin Persian dhe influencuar nga një version turk i historisë. Poeti i Rilindjes Naim Frashëri (1846 – 1900) i që ishte nga i njëjti fshat por jo kushëri i vellezërve në fjalë, duket që të jetë inspiruar nga **Hadikeja** dhe **Myhtarnameja** në kompozimin e epikës së tij Bektashiane, **Qerbelaja**, në Bukuresht me 1898.

Shkruar të tjera të kësaj periudhë

Njihën mjaft poet Musliman Shqiptar punët e të cilëve kanë mbijetuar pjesërisht apo nuk kanë mbijetuar aspak. **Dervish Hasani** nga Krusha e Vogel në Rahovec në Kosovë që jetoi në fund të shekullit të 17të, është autori i verseve **me të vjetra të**

^{15[15]} Cf. Kaleshi 1956, dhe Ajeti 1960 & 62

^{16[16]} Cf. Myderrizi 1957b.

^{17[17]} Cf. Shuteriqi 1976, pp. 226 – 228

shkruara ne Shqip me germa Arabe ne Kosove. Ai ishte dervish i nje teqeje te madhe Halvetjane ne Rahovec qe u themelua nga **Sheh Sulejman Ejup Dede** nga Potocani ne 1680. Pak ka mbijetuar nga poezite e tija mistike. Sulejman Temani, poet dhe Sheh Halveti nga Berati eshte gjithashtu autor i disa poezive fetare. **Haxhi Ymer Mustafa Kashari** nga Tirana, lindur ne fillim te shekullit te 18te shkroi poezi fetare ne Shqip dhe Turqisht. Versetet e tija edhe pse te ngarkuara me terminologji orientale **perben dokumentin me te vjeter ne dialektin Tiranas.** Nje poeme e mesit te shekullit te 18te nga **Mulla Beqiri**, myfti i medresese se Vuciternit ne Kosove dhe dy poezi nga **Omer effendi Sadedini** nga Jugu i Shqiperise kane mbijetuar. Nga qendrat e begate Islame te Elbasanit dhe Beratit ne posedojme pak rekorde nga bashkekohesit e Nezim Frakulles. **Ismail Pashe Velebishti**, miku i siperpermndur i Frakulles, qe u vra ne 3 Gusht te 1764 ne Vlore, ka lene pas vetes nje poeme te cilen ai e shkroi kur ishte komandant i forcave Osmane ne betejen e Lepantos (gjiri i Korintit), ku ai shpreh mall per atdheun. Nga Elbasani ne kemi poezi nga **Ibrahim Elbasani** dhe **Sulejman Pashe Verlaci**, qe njihet edhe si Sulejman Pashe Elbasani. Nga Shkodra ne dime per **Mulla Salih Pata** qe ishte poet i shquar ne sarajet e Bushatllinjeve. Ai eshte autori i beiteve satirike dy prej te cilave i kushtohen Kara Mahmud Pashes. Gjithashtu ne te njejtin pallat bashkekohesi i tij **Mulla Hysen Dobraci** qe ndoshta eshte i njejti person me poetin **Hysen Effendi Shkodra** shkroi per rezistencen Shqiptare kunder rregjimit Osman. Publikuesi Zef Jubani (1818 – 1880) qe qe botoi poezite e Dobracit ne *Raccilta di canti popolari e rapsodie di poemi albanesi*, ne Trieste me 1881, e therriti ate “Anakreoni Shqiptar”. Poema me e njohur e Dobracit celebron fitoren e Kara Mahmut Pashes kunder forcave Osmane te udhehequra nga Ahmed Pasha nga Berati ne 1785. Nje shkruer anonim nga Gjirokastra^{18[18]} gjithashtu ka lene nje poeme qe pershkruan sulmimin e qytetit nga Ali Pashe Tepelena rreth vitit 1793.

Ne fillim te shekullit te nentembedhjete shume verse fetare dhe historike u shkruan nga shkrimtaret Musliman Shqiptare, por qe ne kemi pak informacion mbi ta. **Elmaz Gjjirokastriti** ishte autori i poemes me 92 rrjeshta qe mbante titull ne turqisht **Evvel hastalik** (semundja e pare), qe trajton epidemi qe ra ne Gjirokaster me 1817. Poezia u shkruajt me 1820 dhe ruhet ne nje manuscript nga Gjirokastra. **Haxhi Et’hem Be Tirana** (1783 – 1846), qe njihet gjithashtu si Mulla Et’hem Beu, ishte autor poezish mistike Bektashiane dhe i nje divani ne Shqip qe nuk ekziston me, sebashku me kater divane ne Turqisht. Ai vdiq ne Tirane dhe u varros ne xhamine qe mban emrin e tij. Nje poet tjeter me inspirime Bektashiane ishte **Baba Abdullah Melcani** (vd. 1852), nga Melcani i Korces qe u shqua ne levizjen nacionaliste Shqiptare. Nga verset e tija mistike ne Shqip, vetem nje poeme kushtuar legjendarit Baba Sari Salltekut ka mbijetuar. **Mulla Dervish Peja** qe njihet edhe si Dervish Effendi i Pejes ishte nje figure e rrespektuar fetare e fillimit te shekullit te nentembedhjete qe njihet ne traditen gojore si per dijen dhe mencurine qe ai tregonte ne shprehje dhe theniet e tija. Vetem nje nga poezite e tija nga mbijetuar. Asgje nuk eshte mundur qe te gjendet nga versetet fetare te **Ahmet Elbasanit** qe ishte Sheh ne Elbasan. **Hysen Bitri**, poet nga qendra e Bektashizmit ne Kruje eshte autori i tre poezive fetare shkruar ne Shqip, qe u shkruan perpara vrasjes se liderit shpirtor Shemsedin Shemimiu nga Fushe Kruja ne 1831. Poeti **Asllan Bej Puce** (1807 – 1830) ishte i biri i **Ago Myhyrdarit** qe ishte **sekretar i Ali Pashe Tepelenes**. Ai vdiq ne masakren e Manastirit ne 30 Gusht 1830 ne moshen 23 sebashku me shume aristokrate Shqiptare. Asgje nuk ka mbijetuar nga punimet e tij. Gjithashtu nga Shqiperia Jugore, Abdullah Sulejman Konispoli, ishte autor i nje mevludi ne dialektin Çam qe u shkrua rreth vitit 1831 dhe qe ruhet ne

^{18[18]} Cf. Myderrizi 1959

Arshivat e Shtetit ne Tirane, sebashku me shume poezi ne Turqisht dhe Arabisht. Pak dihet rreth, **Ismail Floqit** nga Korca qe eshte perkthyes i nje mevludi, dhe per poetin **Jonuz effendi Sabriu**. **Tahir Nasibiu** (vd. 1835) ishte themeluesi i teqes Bektashiane ne Frasher me 1825 dhe thuhet qe te kete shkruar poezi ne Shqip, Persisht dhe Turqisht, por asnje prej tyre nuk eshte gjetur. Versete me interes historik jane sjelle nga **Mulla Fejzo Abdalli** nga Gjirokastra, autor i nje poeme qe daton me 1841 [1257 P.H.] qe trajton temen e nje beteje kunder nje Pashai Turk gjate sundimit te Sulltan Mahmudit II (sllt. 1808 – 1839), dhe nga **Demir Vlonjati** (vd. 1845), qe njihet ndryshe edhe si Demir Aga Vlonjakasi, qe ka lene nje poeme me nentembedhjet strofa qe daton me 1845 [1261], ne te cilen ai pershkruan nje masaker ne Vlore dhe vuajtjet e shkaktuara ne Shqiperi nga ligjet e reformes se Tanzimatit.

Nje tradite kurioze literale nga Orienti eshte ajo e fjaloreve ne forme poeme. Fjalori i pare i ketij lloji eshte ai i Nezim Frakulles Shqipo-Turqisht qe u permend me lart. Ne vitin 1835 [1251 P.H.], Shemimi Shkodra apo Shemimiu i Shkodres kompletoi nje fjalor Shqip-Turqisht^{19[19]} me rreth 1000 fjalesh, qe e quajti **Nytke** (fjalim). Sipas autorit fjalori ishte per ti sherbyer ushtareve Turq ne Shqiperi dhe per Shqiptaret qe nuk dinin Turqisht. Dialekti Shqip i perdor ne fjalor eshte Shkodran i miksur me ate Beratas, gje qe na le te besojme se autori do te kete jetuar per disa kohe ne Berat. Ky interes ne leksikografi vijon traditen e **Myslym Hoxhes** se shekullit te tetembedhjet qe ishte nga fshati Levan i Fierit qe ishte autor i nje versioni Shqip te **Tuhfe-i Shahidi** (dhurata e Shahidit), qe ishte nje fjalor Perso – Turqisht i kompozuar me 1514 [920 P.H.] nga Ibrahim Shahidi Dede, Dervish Mevlevi nga Mugla qe vdiq me 1550 [957 P.H.]. Fjalori permbante me mijera fjale.

Proza Shqipe ne skript Arab ka qene shume e rralle. Nje shkrim i tille qe daton me 1840 [1256 P.H.] eshte perkthim fetar nga Arabishtja nga **Mehmet Iliaz Korca**. Shkrimi permbahet ne nje manuscript nga Korca qe u zbulua me 1953 dhe tanime eshte ne Arshivat Qendrore te Shtetit ne Tirane.

^{20[1]} Cf. Kaleshi 1975

^{21[2]} Cf. Gibb 1902, vol. 2, pp. 226 - 256

^{22[3]} Cf. Rossi 1954

^{23[8]} Cf. Hahn 1854, vol. 2, pp. 142 - 146

^{24[9]} Shkrimtare Shqiptare, Tirane 1941, vol. 1, pp. 107 – 109

^{25[10]} Cf. Myderrizi 1957b.

^{26[11]} Cf. Myderrizi 1957°

^{27[12]} Shuteriqi 1976, p. 272

^{28[13]} Cf. Gjyli 1961 dhe Hysa 1987b.

^{19[19]} Cf. Myderrizi 1951b dhe Rossi 1951

²⁹[14] Cf. Myderrizi 1951°, Rossi 1948, Hetzer 1983b.

³⁰[15] Cf. Kaleshi 1956, dhe Ajeti 1960 & 62

³¹[16] Cf. Myderrizi 1957b.

³²[17] Cf. Shuteriqi 1976, pp. 226 – 228

³³[18] Cf. Myderrizi 1959

³⁴[19] Cf. Myderrizi 1951b dhe Rossi 1951

Tekstet e prezentuara domosdoshmërisht nuk përfaqësojnë politikën e redaksisë të Dielli.net!

dielli@dielli.net
